

УДК 349.6
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.941>

В. А. Новик
orcid.org/0000-0002-6534-5670
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права справ
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Завданням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності щодо навколишнього природного середовища, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [1]. У межах охорони навколишнього природного середовища важливе місце займає охорона лісового фонду України¹, який є її національним багатством та джерелом задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Саме ліси за своїм призначенням та місцезональним використанням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції.

Правовий захист лісового фонду забезпечується Конституцією України, Лісовим кодексом, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання», Постановою КМ України від 8 жовтня 2014 р. № 521 «Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України», Постановою КМ України від 1 березня 2007 р. № 303 «Про затвердження Правил відтворення лісів», Постановою КМ України від 4 грудня 2019 р. № 1142 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених і контролю за неперевищенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених», Постановою КМ України від 4 грудня 2019 р. № 1178 «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу необробленої деревини» та ін.

Відповідно до ст. 50 «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [3], а також «кожен зобов'язаний не запо-

діювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки».

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [1]. Відповідно до ст. 50 «Екологічна безпека» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», застосовується система заходів екологічної безпеки, під якими розуміється «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду» [1].

Незважаючи на розгалужену систему нормативно-правових актів та систему заходів, які передбачають захист лісового фонду України нині спостерігається негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду України. На жаль, нині відбувається збільшення кримінальних правопорушень у лісовій галузі, наслідком яких є знищення об'єктів рослинного світу, забруднення земель, що створює загрозу екологічній безпеці України. У 2020 р. було вчинено 4557 кримінальних правопорушень проти довкілля, а тільки за період із січня по листопад 2021 р. зареєстровано 5317 злочинів [5].

Особливу небезпеку викликає те, що протиправна діяльність у лісогосподарській галузі організовується та супроводжується посадовими особами спеціалізованих державних підприємств із метою створення необлікованої деревини. У процесі організації протиправних схем організатори вступають у змову з працівниками, як правило,

¹ Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [2].

керівної ланки підрозділів правоохоронних та контролюючих органів [6] (Національної поліції України, СБУ України, Державної екологічної інспекції України, Державним лісовим агентством України), яким систематично сплачується неправомірна вигода за невжиття відповідних заходів реагування щодо припинення протиправної діяльності, пов'язаної з незаконними рубками, транспортуванням, обробкою і продажем необлікованої деревини, а також сприяння правопорушникам в уникненні від передбаченої законом відповідальності.

Найбільша кількість кримінальних правопорушень вчиняється у Харківській, Закарпатській та Чернівецькій областях. Найзначніші фінансові втрати встановлено у Київській (51 млн грн), Харківській (19 млн грн) та Волинській (понад 17,2 млн грн) областях, на які припадає більше половини від загальної суми [6].

Наведені дані переконують, що розробка ефективних заходів виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням у галузі охорони лісового фонду України має стати пріоритетним напрямом державної політики боротьби зі злочинністю та дієвим засобом забезпечення охорони лісового фонду України.

Система вітчизняного кримінального законодавства передбачає сукупність норм, що є конкретними посяганнями на об'єкти рослинного світу. Ці норми передбачені Особливою частиною Кримінального Кодексу України в розділі VIII «Злочини проти довкілля» [12], але також необхідно враховувати, що законодавством передбачено норми, що опосередковано спрямовані на захист навколишнього природного середовища.

Передбачена кримінальна відповідальність за посягання на навколишнє природне середовище побудована за принципом родового об'єкта кримінальних правопорушень, незважаючи на наукові дискусії та позиції провідних вчених щодо родового об'єкта екологічних злочинів.

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [7].

Відповідно до ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» об'єктом є екологічна безпека у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного

світу, до яких належать лісові масиви та зелені насадження². Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок [8] встановлено єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки зарахування їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок із режимом обмеженого ліскокористування. Ліси поділяються на такі категорії: 1) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; 2) рекреаційно-оздоровчі ліси; 3) захисні ліси; 4) експлуатаційні ліси [9].

Об'єктивна сторона ст. 245 КК України – це дії, що небезпечні для життя і здоров'я людей, власності, довкілля, наслідком яких є завдана шкода об'єктам рослинного світу. Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, що досягла 16-річного віку. Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 245 КК) є загибель людей, масова загибель тварин або інші тяжкі наслідки (ст. 236, ст. 239-1 КК).

Ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу» передбачено відповідальність за незаконну порубку лісу як елементу навколишнього природного середовища. Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є екологічна безпека в частині охорони, раціонального і відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища. Предметом кримінального правопорушення є дерева, чагарники. Для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників встановлено спеціальні такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу [10].

Порубка є незаконною, якщо вона здійснюється без спеціального дозволу, а саме лісорубного або лісового квитка як спеціального дозволу на використання лісових ресурсів, що затверджується Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, який визначає умови і механізм видачі цього дозволу [11]. Лісорубний або лісовий квиток є основним документом, на підставі якого здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів, ведеться облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу, встановлюються строки здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції, строки і способи очищення лісосік від порубкових решток, а також облік природного поновлення лісу, що підлягає збе-

² Відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України, «ліс – тип природних комплексів (екосистема), в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність із відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [2].

реженню, ведеться облік плати, нарахованої за використання лісових ресурсів.

Істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у шістьдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян [12].

Постановою Пленуму Верховного Суду України було вирішено питання щодо визначення шкоди істотною, коли суди мають враховувати «не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання. Під тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 245, ст. 247, ст. 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК України [12] слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах [13]. Кваліфікація незаконної порубки лісу за ст. 246 КК України не залежить від визначеної категорії лісу, але в разі вчинення такого кримінального правопорушення на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних місцях це підстава для кваліфікації дій за ст. 246 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення щодо особливо охоронюваних місць передбачено ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», де безпосереднім об'єктом посягання є екологічна безпека при використанні природно-заповідного фонду. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд», ним є «ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища» [14]. До такого фонду належать природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно

створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їхньої екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони: заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні; пам'ятки природи поділяються на комплексні, пралісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Пам'ятки природи можуть розташовуватися на території інших об'єктів природно-заповідного фонду [14].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується діями, що спрямовані на завдання шкоди особливо охоронюваним державою територіям, які визначені законодавством. Відповідно до Закону України «Про навколишнє природне середовище» [1] державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в цей період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини. Суб'єкт загальний. У процесі вчинення цього злочину службовою особою він додатково кваліфікується за нормами, що передбачають відповідальність службових осіб.

Ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин» також передбачено безпосередній об'єкт – екологічна безпека у сфері охорони рослин від шкідників та хвороб рослин, а також вимог законодавства про захист рослин. Законом України передбачено систему захисту рослин, під яким розуміється «комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни» [15]. Об'єктивна сторона характеризується наявністю таких ознак, як дія або бездіяльність, що спрямовані на заподіяння шкоди предмета

кримінального правопорушення. Суб'єктом є особа, що досягла 16-річного віку.

Особливостями вітчизняного законодавства є те, що залежно від суми завданої шкоди, якщо особі не завдано істотної шкоди, вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 65 (Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка), ст. 65-1 (Знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень), ст. 66 (Знищення або пошкодження підросту в лісах), ст. 67 (Здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку), ст. 68 (Порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спільної деревини, вимог з охорони пралісів, квазіпралісів та природних лісів) Глави 7 Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини Кодексу України про адміністративні правопорушення [16].

Важливим є те, що, незважаючи на проаналізовані норми національного законодавства під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду, є недоліки законодавчого характеру, а саме: невизначеність порядку перевезення, переробки, експорту лісу, різна кваліфікація органами досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду.

Складність і комплексність цього феномена в умовах сьогодення зумовили актуальність його подальшого наукового дослідження.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Лісовий кодекс : Кодекс України від 21 січня 1994 р. № № 3852-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/card2#Card>.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/stru#Stru>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Статистика кримінальної протиправності. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
6. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2020 рік. URL : <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
7. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. N 17 року v0017700-04 / Верховний Суд України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/card2#Card>.

8. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № № 733 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF/card2#Card>

9. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF/card2#Card>

10. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2020 р. № 665 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2020-%D0%BF>

11. Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів визначає умови і механізм видачі : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. N 761 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

12. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року N 17 року v0017700-04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/card2#Card>.

14. Про природно-заповідний фонд : Закон України від 10 грудня 2004 року N 17 v0017700-04 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

15. Про захист рослин : Закон України від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 7 грудня 1984 року № 8073¹-X / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

Анотація

Новик В. А. Кримінально-правова охорона лісового фонду України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу державної політики, що спрямована на раціональне використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення захисту, відновлення лісового фонду України. Така діяльність забезпечується суб'єктами, на які покладаються функції з організації та координації заходів з охорони державного лісового фонду. Ними реалізується система заходів, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства. Суб'єкти взаємодіють із правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями. Така діяльність регулюється національним законодавством, особливою роль в якому належить кримінальному законодавству. Звертається увага на негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісів, оскільки останнім часом відбувається збільшення кількості протиправних проявів, пов'язаних із незаконними

порубками лісів, значним рівнем корупції у лісовій галузі, що призводить до знищення об'єктів рослинного світу, забруднення значних територій, виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру.

Особливо небезпечним є те, що кримінальні правопорушень у сфері використання лісових ресурсів, за даними офіційної статистики, вчиняються працівниками державної лісової охорони, на які покладається здійснення державного контролю за дотриманням лісового законодавства та забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

На жаль, недоліки законодавчого характеру зумовлюють неефективність здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду. Цьому сприяють різна кваліфікація органами досудового розслідування протиправних дій підозрюваних осіб відповідно до кримінального законодавства, неврегульованість у законодавстві порядку перевезення та переробки незаконно зрубаного лісу, мінімізація митних платежів під час експорту лісу, монополізація діяльності з організації продажу деревини через товарні біржі.

Ключові слова: ліс, лісовий фонд, запобігання кримінальним правопорушенням, правова охорона лісового фонду України.

Summary

Novik V. A. Criminal law protection of Ukraine's forest fund. – Article.

The article is devoted to the analysis of state policy of rational use and reproduction of natural resources, providing protection, restoration of forest fund of Ukraine. It is based on the activities of the entities charged with the organization and coordination of measures to protect the state forest fund, which carry out activities

aimed at eliminating violations of forest legislation and interact with law enforcement agencies, central and local executive authorities, local self-government, citizens, and their associations. Such activities are regulated by the national legislation, in which a special role belongs to the criminal legislation. The negative trends of criminal offences in the field of forest protection are highlighted. Since recently there is an increase in the number of illegal manifestations related to illegal logging, a significant level of corruption in the forest sector, which leads to the destruction of flora objects, pollution of large territories, emergencies of natural character.

Especially dangerous is the fact that criminal offences in the use of forest resources, according to official statistics, are committed by employees of the state forest guard, who are charged with exercising state control over the observance of forest legislation and ensuring protection of forests from fires, illegal logging, protection from pests and diseases, damage due to anthropogenic and other harmful effects.

Unfortunately, legislative shortcomings contribute to the inefficiency of pre-trial investigation of criminal offences in the field of forest protection. This is due to different qualification by pre-trial investigation bodies of unlawful actions of suspected persons according to criminal legislation; lack of regulation in the legislation of the procedure of transportation and processing of illegally cut down timber; minimization of customs payments when exporting forests; monopolization of activities on organization of timber sales through commodity exchanges.

An important task of government policy is the rational use and reproduction of natural resources, ensuring the protection and regeneration of Ukraine's forest fund. And also prevention of committing criminal acts in the field of forest protection.

Key words: forest, forest fund, prevention of criminal offences, legal protection of forest fund of Ukraine.